

Imigranti i izbeglice
– uticaj traumatskih iskustava i pitanja grupnog identiteta
Vamik D. Volkan, *Imigranti i izbeglice: traume, dugotrajno*
žalovanje, predrasude i psihologija granice,
Beograd, Clio, 2018, str. 144

Vamik D. Volkan, psihoanalitičar poreklom sa Kipra, stekao je medicinsko obrazovanje na Univerzitetu u Ankari, u Turskoj. Godine 1957. doputovao je u Sjedinjene Američke Države gde je radio kao naučni saradnik Američke psihoanalitičke asocijacije. S obzirom na svoje imigrantsko poreklo, ne čudi autorovo interesovanje za temu izbeglištva i imigranata kojom se bavi u svojoj studiji *Imigranti i izbeglice: traume, dugotrajno žalovanje, predrasude i psihologija granice*, objavljenoj u originalu 2017. godine. Ova studija predstavlja stručnu monografiju u kojoj autor primenjuje psihoanalitičke teorije kako bi objasnio psihologiju grupe, kako pridošlica, tako i domaćina koji ih (ne)prihvataju u svoju zemlju.

Knjiga je podeljena na dva dela. U prvom delu autor iznosi psihologiju pridošlica, tj. prikazuje psihoanalitičke teorije koje se odnose na imigrante i izbeglice. Pritom detaljno opisuje tugu koju ove osobe osećaju, njihova traumatska iskustva, načine na koje se privikavaju na život u novom okruženju, kao i to kako se preseljenje prepliće sa postojećim tegobama psihičkog razvoja ličnosti i nesvesnim fantazijama. U drugom delu autor analizira reakcije domaćeg stanovništva na pridošlice, detaljno analizira razvoj stereotipa (posebno kolektivnih) i pokazuje da fizičke granice mogu postati psiho-

loške granice koje štite identitete velikih grupa (str. 20–21). Tokom čitave knjige, autor iznosi brojne primere, većinom iz svoje lične psihoanalitičke prakse, koji živopisno oslikavaju fenomene o kojima govori. Na taj način uspešno olakšava razumevanje apstraktnih psihoanalitičkih teorija i prikazuje kako se one mogu primeniti u radu sa pacijentima.

Volkan odpočinje izlaganjem psihoanalitičkih teorija o odraslim imigrantima i izbeglicama. Izdvaja ih od beba i male dece jer kod njih još nije učvrćena stalnost objekata (ljudi, ljubimaca, predmeta van vidokruga). Deca nikada ne mogu da odluče da napuste neko mesto, niti da mu se vrate kad to požele. Zato autor posebno analizira odrasla izmeštena lica (str. 25). Navodi da tokom preseljenja imigranti doživljavaju tzv. „kulturološki šok“. Tek kad osoba prođe kroz žal za onim što je ostavila moći će da formira novi identitet. Ukoliko osoba oseti da je prihvaćena u novoj kulturi, može postati bikulturalna, tj. osećati da pripada i kulturi iz koje je došla i kulturi u koju je došla (str. 27–28). Imigranti i izbeglice često osećaju krivicu zbog gubitka „delova sebe“ (prethodnog identiteta, osećanja koja su gajili prema ljudima iz nekadašnjeg okruženja, zemlje u kojoj su živeli), kao i krivicu zbog činjenice da su oni preživeli i da su na sigurnom dok su njihovi rođaci i

prijatelji možda nastradali ili su i dalje u opasnosti (str. 31–32).

Nadalje se autor bavi procesom žalovanja, te opisuje unutrašnji svet osobe koja postaje tzv. „večiti žalovatelj“. Takva osoba osuđena je da ostane zaokupljena aspektima svoje žalosti decenijama, u nekim slučajevima i do kraja života. Kako navodi autor, večiti žalovatelj „ne može da prođe kroz „normalan“ proces žalovanja ili razvoja melanhonije. Umesto toga, osoba tokom dugotrajnog žalovanja zadržava sliku ili predstavu izgubljene osobe (ili predmeta) unutar predstave o sebi kao neasimilovano, pažnje željno „strano telo“ [...] on je rastrzan između jake čežnje za prisustvom izgubljene osobe (ili stvari) i podjednako snažne želje da izgubljeni objekat postane objekat bez budućnosti“ (str. 39–40).

Kroz knjigu se često provlače Volkanove skovanice „povezujući objekat“ i „povezujući fenomen“. Povezujući objekat označava konkretan neživi predmet (npr. fotografija) ili živo biće (npr. kućni ljubimac) koji simbolizuje predstavu o izgubljenoj osobi ili stvari i odgovarajuće predstave o sebi. Autor uvodi i termin „objekat poslednjeg časa“ koji označava neku stvar koja se našla nadomak ruke kada je ožalošćeni saznao za smrt voljene osobe ili video njeno telo; odnosi se na poslednji trenutak kada se o pokojniku mislilo kao o živoj osobi (str. 42). Autor napominje i da povezujuće predmete i fenomene ne treba mešati sa uspomnama. Tako fotografija koja je samo uspomena ne proganja žalovatelja, on je ne zaključava u fioke, ne plače nad njom svaki put kad je vidi i slično (str. 44).

Upravo kada govori o pridošlicama, Volkan koristi pomenute termine. Naime, imigranti i izbeglice mogu ko-

ristiti povezujuće objekte i fenomene na kreativan način – tada uz pomoć njih odžavaju vezu sa izgubljenim stvarima, mestima ili kulturom, ali uz svest o tome da je potrebno nastaviti dalje. Sa druge strane, neki postaju patološki obuzeti povezujućim objektima te im ne preostaje energije za prilagođavanje na nov način života. Tako, na primer, mogu napraviti povezujući fenomen od svog maternjeg jezika, što im posledično otežava učenje novog jezika, jezika zemlje u koju su došli (str. 49–50).

Na primeru Palestinke čiji je otac predstavljao „heroja“, autor pokazuje i da ljudsko biće može funkcionisati kao živi povezujući objekat i to za čitavu grupu ljudi – palestinsku zajednicu u Tunisu. Kako navodi: „Ona je predstavljala spoljašnju zajedničku tačku između „izgubljene“ ali idealizovane Palestine i stvarnosti u kojoj su bili prognanici. Održavajući idealizovanu palestinsku državu živom u simbolu koji su stvorili u toj mladoj ženi, nalazili su nadahnuće da ne odustanu od svojih zahteva za nezavisnom Palestinom. Posmatrano iz ugla osećanja, ta mlada žena za njih je predstavljala nostalgiju. Njihova čežnja za njom predstavljala je nostalgiju za palestinskom državom.“ (str. 55).

Kada govori o deci imigrantima i izbeglicama, Volkan primećuje da ona često mogu postati takozvani „živi spomenici“. Naime, kako su njihova sećanja prošlog života bleđa, jer u ranom uzrastu nemaju čvrstu mentalnu sliku o drugim osobama ili stvarima, veliki uticaj na to kako će deca pamtit i prošlost imaju roditelji. „Način na koji roditelji doživljavaju opisane situacije i kako se ponašaju prema detetu tokom tih traumatičnih situacija; način na

koji mu oni prenose svoj strah, anksioznost i ostale emocije; i slike koje „ubacuju“ dok dete razvija predstave o sebi, mogu dovesti do toga da se dete pretvori u „živi spomenik.“ (str. 69). Autor pritom navodi primere dece koje je upoznao i za koje primećuje da je njihov identitet kao ljudskog bića sekundaran u odnosu na njihov identitet kao živih spomenika (str. 71).

Volkan ovom studijom želi da skrene pažnju i na to da se kad naiđe talas izbeglica u neko mesto, svi napori ulažu u obezbeđivanje smeštaja, hrane, zdravstvene nege za njih. Retko kad ostaje vremena i sredstava za obezbeđivanje terapije za psihološku negu pridošlica (pogotovu dugoročnu). Naravno, autor je svestan da je sprovođenje psihoterapije sa izbeglicama teško i zbog toga što izbeglice i terapeuti uglavnom govore različitim jezicima pa je neophodno koristiti prevodioce. Takođe, kako navodi Volkan, terapeuti mogu osećati saosećanje sa izbeglicama, što može otežati održavanje profesionalnog identiteta terapeuta (str. 83).

Kako bi opisao razloge zbog kojih ljudi razvijaju predrasude i strahove prema izbeglicama i imigrantima, Volkan se poziva na psihoanalizu: „U psihoanalizi postoji dobro poznati koncept straha od nepoznatih ljudi: kada dete shvata da postoje i druge osobe osim onih koje brinu o njemu. U osmom mesecu beba može da se plaši stranca/Drugog koji mu u stvarnosti nije učinio ništa nažao. Kao normalna pojava u ljudskom razvoju, strah od novih lica predstavlja reakciju na nepoznatog/Drugog u detetovom umu i postaje osnova za razvoj budućih „normalnih“ predrasuda. To znači da dete počinje da razlikuje nepozna-

tog/Drugog i poznatog/Drugog.“ (str. 108). Dalje navodi da se deca identifikuju sa osobama koje su im bliske, što uključuje i sudelovanje dece u simbolima identiteta njihove velike grupe (ti simboli su fizičke osobine, jezik, uspavanke, hrana, ples, religijska verovanja, mitovi, zastave, vezanost za geografski prostor, heroji, svetitelji i slično) (str. 109).

Volkan koristi metaforu o velikom šatoru kako bi ilustrirao pojavu i posledice zajedničkih predrasuda prema izbeglicama i imigrantima. Kako navodi, svaki pojedinac nosi dva sloja – prvi je individualni, odgovara svakom pojedincu poput odeće i on predstavlja lični identitet; drugi sloj je poput platna velikog šatora, on je labav ali omogućava da veliki broj ljudi deli osećaj istosti sa ostalima koji su pod tim šatorom velike grupe. Autor navodi da ljudi loše, neželjene slike o sebi i drugima eksternalizuju na drugu veliku grupu (ili da se držimo metafore – na platno drugog šatora). Te neželjene misli, osećanja, stavove i očekivanja ljudi usmeravaju ka samom identitetu druge velike grupe, a one potom mogu postati sastavni deo njenog identiteta (str. 117–118).

Metafora velikog šatora korisna je i u razumevanju terorističkih grupa. Naime, svaki šator na sebi ima simbole odabranih trauma i odabranih pobeda grupe kojoj pripada. U slučaju terorističkih grupacija njihovo platno ukrašeno je pre svega prošlim stradanjima. Ta slika daje pripadnicima grupe osećaj da oni imaju za pravo da vrše strašna, nemoralna dela kako više ne bi bili u položaju onih koji stradaju, te kako bi na svom platnu stvorili sliku pobede. Ekstreman slučaj predstavlja ju bombaši samoubice koji se toliko

identifikuju sa šatorom velike grupe da ga doživljavaju kao svoj primarni identitet (str. 118–119).

Pred kraj, autor ističe i svoja zapažanja koja je stekao kao učesnik na brojnim međunarodnim susretima i pregovorima. Govori o takozvanom „fenomenu harmonike“ – najpre bi grupa ispričala hvalospeve o svojim ranijim poredama i nanizala primere istorijskih nepravdi koje su joj načinjene što bi rezultiralo privremenim zbližavanjem suprotstavljenih strana. Potom bi došlo do naglog povlačenja prijateljskog raspoloženja, a kasnije opet do zbližavanja. Takvo ponašanje ponavljalo bi se nebrojano puta, poput harmonike koja se iznova sastavlja i rastavlja (str. 120).

Svaka grupa pokušava da zadrži svoj identitet kroz isticanje razlika u odnosu na drugu grupu. U situacijama povećanog stresa i napetosti to postaje još istaknutije. Kako navodi autor: „U takvim vremenima, odabir rituala u službi očuvanja dva pomenuta principa dobija na značaju: preterivanje u glavnim razlikama, uvećavanje manjih razlika do značajnih proporcija, korišćenje brojnih zajedničkih simbola radi ulepšavanja grupnih identiteta, reaktiviranje istorijskih nepravdi i poreda. Pripadnici velike grupe osećaju fizičke granice kao psihološki ometač.“ (str. 122).

Dakle, ljudi stvaraju zajedničke predrasude kako bi održali i zaštitili identitet svoje velike grupe, samim tim i sopstveni identitet kao pripadnika te grupe. Veliki priliv izbeglica i imigranata dovodi do zabrinutosti domaćina kako oko toga da će društveni i ekonomski sistem pretrpeti štetu, tako i da će identitet Drugog uprljati identitet njihove velike grupe. Volkan

smatra da će pojedinci koji su sposobni da očuvaju svoj lični identitet od uticaja stavova druge velike grupe biti spremniji da prihvate veliki broj pridošlica. Sa druge strane, oni pojedinci koji nisu sposobni za tako nešto vide u pridošlicama nekoga ko „pravi rupe“ na šatorskom platnu velike grupe i ko, samim tim, predstavlja veliku opasnost. Takvi pojedinci neće sa doborodšlicom prihvatiti izbeglice i imigrante, a mogu razviti i neprijateljske, čak i zlonamerne predrasude. Situaciju mogu pogoršati i ljudi na vlasti, koji radi jeftinih političkih poena, mogu preuveličavati razlike između domaćina i pridošlica i tako produbljivati strah građana (str. 123).

Za kraj, autor poziva psihoanalitičare na veće uključivanje u rad sa izbeglicama i imigrantima. Naravno, prethodno je potrebno raditi na rešavanju praktičnih i bezbedonosnih pitanja, tek onda se mogu steći uslovi za psihoanalitičko lečenje pridošlica kojima je ono potrebno (str. 124).

Čitajući ovu studiju autoru bi se mogla zameriti preokupiranost psihoanalitičkim teorijama i nedovoljna interdisciplinarnost koja je neophodna da bi se problemi izbeglica i imigranata mogli sagledati u punom planu. No, studija je i te kako korisna jer osvetljava one aspekte ovih fenomena kojima se relativno malo posvećuje pažnja u široj literaturi – tu pre svega mislimo na osećanja i reakcije koje se javljaju kod pridošlica, načine na koje se oni nose sa osećajem krivice, žalosti, bespomoćnosti, sa ljutnjom, strahovima i fantazijama.

Milana Vinokić